

Ф І Л О С О Ф І Я

Оксана ШРАМКО

КРЕАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ

Проблема філософського осмислення субстанційних засад культури постає сьогодні як ніколи гостро. Адже кількість визначень культури досягла вже майже півтисячної відмітки, і процес цей зупинити неможливо. Проте непохитним залишається фундамент, на якому можливі будь-які теоретичні побудови, – фундамент цей складають категорії діяльності й творчості. Лише креативно-діяльнісна самореалізація особистості перетворює суб'єкта культури на творця культури.

Сьогодні найактуальнішою постає проблема філософського осмислення субстанційних засад культури. Адже який би підхід до визначення культури ми не обрали – антропологічний чи ціннісний, адаптивний чи соціологічний, історичний чи функціональний тощо, жоден з них не здатний спростувати креативно-діяльнісної природи культури. Діяльність і творчість – ось ті граничні, фундаментальні засади, на яких будується сучасне уявлення про культуру.

Дійсно, важко собі уявити процес розвитку людського способу життя – культури без цілеспрямованої активності людини. Активність – необхідна передумова як інтеріоризації культурного досвіду, так і його подальшого розвитку шляхом самоздійснення, екстеріоризації досвіду власного. Більш за те, сама ця активність, створюючи цінності певної соціокультурної системи, стає соціальною цінністю і виступає у ролі характеристики суспільства, культури, епохи.

Активність втілюється у діяннях особистості, які перетворюють особистісні внески на соціально-історичний спосіб життя, на здобутки загальнолюдської культури. Отже, як суб'єкт самоздійснення (суб'єкт культури) особистість є носієм діяльності. Таким чином, саме діяльність постає основою й сутністю процесу культуротворчості, адже тільки через діяльність як форму свого активного ставлення до світу людина спроможна творити культуру. Тому й проблему осмислення субстанційних засад культури неможливо не розглядати з позицій категорії діяльності, з позицій діяльнісної методології, звільненої "з полону субстанціалізму" (Г. С. Батіщев) і спрямованої на особистісний вимір соціального буття.

Слід зазначити, що суть діяльнісного підходу до вивчення феномена людини і феномена культури полягає не в самому по собі підкреслюванні того тривіального факту, що людина – активно діюча в світі істота. Адже її активність має не тільки позитивно-творчий, але й негативно-деструктивний бік і нерідко становить загрозу для існування і людської особистості, і людської культури, і навіть самого життя на планеті. Суть діяльнісного підходу характеризується, насамперед, з точки зору його значних можливостей, пов'язаних з пізнанням багатомірності людського життєздійснення, творчим розвитком усіх форм активності особистості, виникненням її нових детермінант та нових граней, котрі потребують філософського осмислення. Універсальна значущість діяльнісного підходу проявляється також у тому, що він характеризує актуалізацію культуротворчих сил як окремої людини, так і суспільства в цілому, адже відмітною рисою культурного життя людей є те, що воно виявляє себе тільки через різні види й форми їх діяльності.

У процесі дослідження культури категорія діяльності постає пояснювальним принципом, ключовим поняттям для проникнення у світ людини, для розуміння специфіки та місця у цьому світі творчого досвіду особистості і проявів його реалізації. Послідовне проведення діяльнісного підходу при розгляді субстанційних засад культури дозволяє осмислити людську діяльність як спосіб існування та актуалізації творчого потенціалу людського розвитку (культурного потенціалу) і дійти висновку, "що вона сама (діяльність) є тією

(сутнісно та генетично) безпосередньою основою, із якої виростає творчість”. Своєю чергою це дає підстави стверджувати: “діяльність є загальний, а творчість – всезагальний спосіб буття людства, людей і людини” [8, 5].

Проте, без з’ясування низки питань, пов’язаних із розумінням поняття творчості, ці висновки можуть виявитися безпідставними.

Що ж є творчість? Відповідаючи на це питання, найперше, що треба зазначити, так це те, що конкретизуючи категорію діяльності, творчість є її сутнісною характеристикою і у сучасній філософській думці визначається як специфічна форма розвитку, як зріла, розвинута діяльність, істина й сутність останньої [7, 133]. Крім того, притаманне творчій діяльності протиріччя між історично накопиченим досвідом практичного творення та його запереченням, безмежним самооновленням, що проявляється як єдність взаємопроникнення та взаємовиключення процесів створення нового та руйнування старого, надає творчості неминувий ні на якому ступені культурно-історичного руху характер і дозволяє зрозуміти її роль у розвитку культурного досвіду людства як процесу “заперечення-ствердження” (Г.Г.Гадамер).

У цьому діалектичному процесі завжди заперечення пов’язане з утриманням та збереженням найбільш раціональних моментів минулого досвіду людської діяльності як усталеної системи відліку або інваріанту перетворень. Критерії оцінки можливостей актуалізації досягнень попереднього досвіду, їх включення у процес діяльності значною мірою залежать від здатності особистості до творчості, адже оновлення старих елементів досвіду можливе лише творчим шляхом і лише у творчому акті репродуктивна діяльність людини набирає продуктивного сенсу.

Дійсно, величезний творчий потенціал вже існуючого досвіду культурної діяльності вимагає адекватного розуміння, засвоєння та використання, що само по собі формує творчу активність людини. Тому у сучасній філософії важливим є подолання платонівської традиції розгляду творчості як творення нового, чого раніше не було. Саме таке визначення творчості ми знаходимо у “Філософській енциклопедії”: “Творчість – діяльність, що породжує дещо нове, чого ніколи раніше не було” [2, 185]. Зрозуміло, що при такому тлумаченні творчості зникає відмінність між

істиною та оманю, прогресом та реакцією, та й як же тоді класифікувати одну з найрепродуктивніших і у той же час творчих професій – педагогіку?!

Слід, певно, погодитися з думкою М. О. Бердяєва про те, що “платонізм є філософія, несприятлива для тлумачення творчості як творення нового й небувалого” [1, 118]. Очевидно, новизна усе ж таки є тільки однією із загальних характеристик творчості, адже “істинна творчість звернена не до старого і не до нового, а до вічного” [1, 137]. Тобто творчою може бути діяльність як по створенню нового, так і по відтворюванню старого, якщо вона здійснюється за логікою розвитку та збагачення усіх сутнісних сил людини. Інакше доведеться, наприклад, погодитися з визнанням модернізму найбільш творчим напрямком в історії культури, враховуючи його основну особливість – безумовне піднесення абсолютної цінності усього нового.

Тому адекватнішим, відповідним до дійсної сутності творчості є розуміння її як “ціннісно-процесуального феномена” (А.С. Канарський), найважливішими характеристиками якого є самовиробництво, саморозвиток та самореалізація сутнісних сил та здібностей людини у процесі її взаємодії зі світом. Як не пригадати тут слова Миколи Кузанського про те, що “у творчій діяльності людини немає іншої кінцевої мети, окрім людини” [6, 260 - 261]. Цього ж висновку доходить і сучасна філософська думка: “Творчість – це діяльність в умовах, коли *кожен, багато і всі* науково-теоретично покладені та практично здійснюються як цілі” [8, 7].

Отже, творчість – це діалектична категорія, що передбачає змінення об’єкта та самозмінення суб’єкта як взаємозумовлену єдність культурного світу. Як соціально значуща творчість може бути усвідомленою при цьому чуттєво-практична взаємодія людини зі світом, у якій “самореалізація індивіда у предметній діяльності набуває загального культурно-історичного сенсу – виступає як творчість історії й одночасно як розвиток (творення) самої людини як суб’єкта творчої діяльності, суб’єкта культурно-історичного процесу” [3, 124]. Культура є тут здобутком творчості, її предметним результатом, що складається з безлічі локальних результатів діяльнісної реалізації творчого потенціалу суб’єктів культурно-історичного процесу. Щоб стати надбанням соціокультурного універсуму, цей потенціал повинен

втілитися у реально існуюче багатство культури. Тільки тоді він буде “знаходитися у владі світу” і творчість зможе “переказувати людям та світу те, що виникло у творчому прозрінні, задумі, образі, підкорюватися законам реалізації продуктів, майстерності, мистецтва” [1, 119].

Проте не тільки та діяльність, яка завершується конкретним, очевидним результатом, може бути названа творчою. Як “ціннісно-процесуальний феномен” творчість є цінністю як процес, незалежно від матеріально або духовно вираженого результату останнього. Адже зовсім не завжди творчі здібності та творча діяльність фіксуються предметно. Творчою “може бути внутрішня інтуїція людей, що не виявляється ні в яких продуктах... мука над питанням про сенс життя та шукання правди життя. Святому може бути притаманна геніальність у самотворчості, у перетворенні себе на досконалу, просвітлену істоту, хоч ніяких продуктів він може і не створювати” [1, 120]. Ніхто і ніколи не підрахує, скільки людей, що володіли творчим даром, творчим натхненням, забрали з собою в небуття свій унікальний творчий досвід. Певно, результатом творчості може виступати і власний розвиток особистості – удосконалення її задатків, обдарувань, здатності до спілкування, тобто усе, що детермінує подальшу творчу активність самої особистості та підвищує її значущість для інших.

Як бачимо, творчість охоплює всю сферу суб’єкт-об’єктних та суб’єкт-суб’єктних відносин, виступаючи найадекватнішим способом існування людини. Отже, творча діяльність особистості може бути розглянута як форма соціального буття людини, як специфічні відношення “творча особистість – національно-культурний універсум” (етнокреативний фактор соціального буття є найближчим, безпосереднім аспектом її самотворення й творення культурного світу – національним “апріорі культури” як індивідуальним витокком її поліваріантності). Оскільки джерелом творчості є саме особистість діяльного суб’єкта, то головним принципом формування творчого досвіду соціуму постає самодіяльність особистості, що створює себе та вибудовує культуру в безперервному творчому акті самоздійснення. Тобто, як показав ще Аристотель, “творити – добувати з ніщо, але не в сенсі повної відсутності початкового пункту, а з огляду на його (пункту) потенційність на евентуальну фазу в розгортанні майбутнього результату” [4, 114].

Ця потенційність – згорнута спіраль, що містить у собі цілу низку мотиваційних чинників, які зумовлюють її розгортання у напрямку майбутнього результату культуротворчої діяльності. Такий висновок базується на загальнометодологічних засадах рефлексії творчодіяльнісної природи культури і на перший план висуває питання про роль діяльнісної мотивації суб'єкта творчості.

Розмаїта палітра мотивації людської діяльності обіймає цілу низку причинних факторів, що спрямовують процес самореалізації особистості, зумовлюючи динаміку соціокультурних явищ. У цій низці важливе місце займають такі детермінанти самоздійснення, як потреби та інтереси, цінності та установки, цілі та ідеали. Спробуємо розглянути ці поняття як діалектично взаємозумовлений категоріальний ряд, у якому кожна наступна категорія органічно пов'язана з попередньою.

Так, звертаючи увагу на зв'язок потреб та інтересів особистості, слід відмітити, що потреби – вихідний момент і реальний ґрунт формування інтересів. Виникаючи на рівні соціального розвитку, інтереси відображають відношення між об'єктивною дійсністю та потребами особистості, міру залежності задоволення потреб від соціальних умов життя. Тому відносно потреб інтереси становлять вищий рівень соціалізації, бо виявлення невідповідності між соціальною дійсністю та своїми інтересами призводить до виникнення оцінного ставлення до останньої й бажання змінити її. Тобто як суб'єктивні джерела розвитку інтереси зумовлюють життєдіяльність суспільної системи, встановлюючи зв'язок між суб'єктом соціальної діяльності, реалізацією його індивідуального досвіду та суспільством. Багатогранність інтересів надає людині можливості вільного вибору найбільш значущого для неї в кожному момент життєздійснення. Вибір, який веде до певних дій, формує творчий досвід, розвиває його і суттєво впливає на шляхи екстеріоризації цього досвіду, тобто на процес його реалізації.

Кожний такий вибір зумовлюється спонукальною силою інтересу лише через усвідомлення останнього, й адекватність усвідомлення потреб та інтересів пов'язана з системою ціннісних орієнтацій особистості, яка є детермінантою подальшого розвитку діяльнісної мотивації суб'єкта культури. Доповнюючи і збагачуючи мотивацію,

засновану на потребах та інтересах, ціннісне відношення до дійсності підносить всю мотиваційну сферу до того вищого рівня, на якому набуває своєї повної сили суб'єктивний фактор людської діяльності. Закріплюючись в індивідуальному досвіді особистості як його найважливіші структурні елементи, ціннісні орієнтації регулюють та спрямовують саморозвиток людини. Крім того, саме ціннісні орієнтації визначають ступінь індивідуальної відповідальності суб'єкта культури за вибір шляхів та зміст самореалізації.

Основою ціннісних орієнтацій виступає система цінностей особистості, яка відіграє вирішальну роль у діалектиці одиничного й загального, індивідуального й суспільного, матеріального й духовного. Як вираження загального у світі одиничного буття цінності є сполучною ланкою між суспільством та його членами. Орієнтуючись на цінності, сформовані соціокультурним досвідом, людина в процесі власної життєдіяльності виробляє свою, оригінальну, усталену систему цінностей, що домінує в структурі особистісної мотивації як внутрішні компоненти свідомості й самосвідомості, як суб'єктивне надбання особистості. Тільки у цьому випадку можливий самоконтроль над своїми потребами та інтересами, їх підпорядкування ціннісній мотивації.

Орієнтації на ті чи інші цінності закріплюються у соціальних та особистісно-сміслових установах людини, котрі відображають усталені схеми мислення та діяльності і входять у зміст індивідуального досвіду в ролі мотиваційних факторів, що визначають цілі особистості та готовність до їх досягнення. Розвиток та ускладнення мотиваційної сфери людської діяльності призводить до появи специфічної установки, спрямованої на узгодження особистісних потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій з цілепокладанням як певною інтенційністю суб'єктної активності, її орієнтацією на передбачений результат реалізації творчого потенціалу.

Спрямованість цілі на досягнення конкретного результату є сутнісною характеристикою цілепокладання, і в цьому плані "цілі причетні інтенціональним витокам людського духу" [5, 32]. Вони відбивають усвідомлене ставлення особистості і до своїх мотиваційних спонук, і до самої діяльності, що задовільняє їх, і до рівня розвитку

соціальної дійсності. Як наслідок, навколишній світ роздвоюється на дійсний і бажаний, суще та належне. Прагнення перетворити бажане на дійсне концентрується в категорії цілі. Самореалізуючись у діяльності, особистість знімає існуюче протиріччя між сущим та належним, між суб'єктивною метою та об'єктивною дійсністю, і мета тут виражає вольову спрямованість суб'єкта на подолання цього протиріччя. Як діалектична єдність цілі та результату, що реалізується людиною в процесі цілепокладання, постає у цьому випадку діяльність. І оскільки мета безпосередньо визначає її напрямок, спосіб та характер, то очевидно, що цілепокладання, детерміноване потребами, інтересами, цінностями та установками, неначе увінчує собою всю систему мотивації особистості.

На рівні світоглядних регулятивів, що акумулюють індивідуальний досвід суб'єкта культури, цілепокладання формує ідеали – граничні духовні цілі діяльності. Виступаючи своєрідними “індикаторами ієрархізованих структур, у які вибудовується розуміння цінностей” [5, 35], ідеали входять до найнеобхідніших компонентів внутрішнього світу людини і духовного життя суспільства. У них концентруються уявлення про бажане цільове перетворення дійсності, про майбутні форми діяльності. Як образ майбутнього, “картина великої цілі” (А. М. Лой), ідеали відображають перспективу особистісної самореалізації, пов'язуючи теперішнє й майбутнє, реальне та ідеальне. Надаючи соціального сенсу людській діяльності, ідеали постають кінцевими цілями самоздійснення і доповнюють, інтегрують та узагальнюють всю систему мотиваційних факторів, детермінант самореалізації особистості. Отже, вони завершують розглянутий категоріальний ряд “потреби – інтереси – цінності – установки – цілі”, у якому кожна наступна категорія відбиває у собі усі попередні і розширює коло потенційно-інтенціональної сфери суб'єкта культури, підносячи його до рівня духовності – вищого рівня людської діяльності та людського буття.

Зрозуміло, що від ступеня розвинутої цілеспрямовуючої сфери особистості залежать і її креативно-діяльнісні характеристики, що перетворюють суб'єкта культури на творця культури, і рівень її самореалізації, і значущість її особистісного внеску в культуротворчий

здобуток людства. Чим розвинутіша цілеспрямовуюча сфера, тим вільніший вибір особистості і реалізація її цілей. З іншого боку, саме культура як “сутнісний корелят конституювання світу” (Е. Гуссерль) постає своєрідним “фільтром” особистісного творчого здобутку і визначає найближчі, безпосередні цілі його реалізації, корелюючи їх співвіднесеність із загальнолюдськими цілями буття та викликаючи до життя нові потреби та інтереси, цілі та ідеали і загалом саму здатність людини до діяльності та творчості.

1. Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – 383с.
2. Гайденок П. Творчество // Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 185 – 188.
3. Злобин Н. С. Деятельность – труд – культура // Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – С. 111 – 128.
4. Кримський С. Ціннісно-смысловий універсум як предметне поле філософії // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 3-4. – С. 102–116.
5. Лой А. М. Мета (ZWECK) та ціль (ZIEL): ідеали та цінності // Філософсько-антропологічні читання '95. – К. – 1996. – Вип. I. – С. 30–36.
6. Николай Кузанский. Соч.: в 2 т. – М.: Мысль, 1979. – Т.1. – 488 с.
7. Новиков Б. Творчество и философия. – К.: Изд-во при Киевском ун-те, 1989. – 164 с.
8. Новиков Б. Творчість і проблема істини // Гуманістичні реалії істини. Людинознавчі філософські читання ДДПУ. – Вип. VIII. – Дрогобич: Вимір, 1999. – С. 4 – 15.

Оксана Шрамко. Креативно-деятельностные основы культуры. Проблема философского осмысления субстанциональных основ культуры стоит сегодня как никогда остро. Ведь количество определенных культуры достигло уже почти полутысячной отметки и процесс этот остановить невозможно. Однако непоколебимым остается фундамент, на котором возможны какие-либо теоретические построения, – фундамент этот составляют категории деятельности и творчества. Только креативно-деятельностная самореализация личности превращает субъекта культуры в творца культуры.

Oksana Shramko. Creative and operational foundations of culture. The problem of philosophical comprehension of the substantial foundations of culture arises today especially sharply. The amount of the definitions of culture has already reached half of the thousand and the process cannot be stopped. However the base of any possible theoretical constructions remains unshakable. This base consists of the categories of activity and creativity. Only the creative-operational self-realization of the person transforms the subject of culture into the creator of culture.